

История

ВЛИЯНИЕТО НА КРЕМЪЛ ВЪРХУ ПРОМЕНИТЕ В ЧЕХОСЛОВАКИЯ В ПЕРИОДА 1987-1993 г.

Гл. ас. д-р Диана Иванова

Неписаното правило, че съдбата на малките държави много често е предопределяна от волята и интересите на великите сили, в пълна степен е валидно за 75-годишната история на Чехословакия. Желанието на победителките в Първата световна война сурово да накажат своите победени противници обуславя решението им за конституирането на страната през 1918 г. върху територии на разпадналите се империи на Хабсбургите и Хохенцолерните. Отново външният фактор е водещ и през съдбовната 1938 г., когато Великобритания, Франция, Италия и атакуващата Версайския договор Германия подписват Мюнхенското споразумение (29-30 септември), предаващо Судетската област на Райха и обричащо Чехословакия на гибел (15 март 1939 г.). След края на Втората световна война историческото развитие на възстановената държава продължава силно да зависи от външнополитическите условия, но вече великата сила е само една. “Сделката”, сключена между Тримата големи в Ялта през февруари 1945 г., оставя Чехословакия в сферата на влияние на Москва, поради което Съветският съюз играе изключително важна роля за процесите, протичащи в страната през втората половина на ХХ век. Във всички повратни събития от този период намесата на Кремъл е решаваща.

С първата от тези намеси Втората чехословашка република се сблъсква скоро след отхвърлянето на нацистката окупация. Тъй като намерението на Сталин за въвеждане на съветската система в останалите зад “Желязната завеса” държави (независимо от техните исторически традиции) е категорично и не подлежи на обсъждане, Чехословакия не прави изключение от общата за Източна Европа тенденция. Въпреки че най-дълго се съпротивлява срещу налагането на сталиновия политически и икономически модел, след насърчения от СССР преврат на 25 февруари 1948 г. в страната е установен еднопартиен комунистически режим. Съвсем логично и последвалото ликвидиране на опозицията също се осъществява под “ръководството” и със “съдействието” на съветските служби за сигурност.

Следващият преломен момент в историята на Чехословакия е обреченият опит за демократизиране на системата през 1968 г. Стремещът към национална еманципация на чехите и словаците силно притеснява техните съюзници от Варшавския договор, които

организирант военна интервенция за “възстановяване на реда” в страната. Външната инвазия, ръководена от Москва, не само слага край на надеждите за “социализъм с човешко лице”, но и силно ограничава чехословашкия суверенитет – в страната се настанява съветски военен контингент, останал на нейна територия повече от две десетилетия¹. Поставила на власт един от най-консервативните режими в социалистическия “лагер”, в края на 80-те години отново Москва прави възможна безусловната му смяна.

От 1987 до 1993 г.² влиянието на Кремъл върху събитията в икономически най-стабилната страна от Източна Европа претърпява сериозна еволюция. Тъй като Чехословакия е в съветската сфера на влияние, до отказа на Горбачов от доктрината “Брежнев” (официално това става на срещата му с президента на САЩ Дж. Буш в Малта в началото на декември 1989 г.), съвсем логично съветската дипломация е изключително активна и контролира случващото се в Прага, докато след падането на комунистическия режим нейното влияние върху прехода е много по-ограничено.

Именно опитът на Михаил Горбачов да реформира социализма с цел да го запази създава условията за отхвърлянето на провалилата се система и превръща Съветския съюз в най-значимия външнополитически фактор в този процес. Промяната на курса към страните от “лагера”, продиктувана от невъзможността СССР да продължава да субсидира икономиките на своите сателити, притеснява чехословашките управляващи и не среща тяхната подкрепа. Те обаче и не желаят открито да се противопоставят на Москва, тъй като идват на власт с нейна помощ след разгрома на “Пражката пролет” и не са легитимни пред обществото. Затова, докато е възможно, само на думи поддържат “перестройката” без да предприемат никакви действия за

¹ Към 4 ноември 1968 г. 25 съветски дивизии и всички дивизии на останалите страни членки на Варшавския договор напускат територията на Чехословакия. В страната остават 5 сухопътни и 1 военновъздушна дивизии. На 16 ноември с.г. е подписан договор за условията на по-нататъшното пребиваване на съветските войски в ЧССР, а с това и за неговата легализация.

² Периодът от 1988 до 1993 г. е много динамичен за Чехословакия. През последните години от своето съществуване тя претърпява най-голямата метаморфоза в Източна Европа. Засилва се натискът от Москва за извършването на реформи, което принуждава “нормализаторите” в Прага да предприемат известни (макар и главно кадрови) промени. Паралелно с това, под влияние на случващото се в съседните Полша и Унгария, се активизира и дейността на опозицията. Тя укрепва своите позиции, което ѝ позволява през есента на 1989 г. да оглави най-бързата смяна на системата в региона, при която, оставен без подкрепата на Кремъл, изгубилният вяра в собствените си възможности комунистически елит губи безусловно властта. “Нежната революция” е последвана от “нежния развод”, белязал края на федерацията между чехи и словаци.

истинска промяна. Скоро тази тактика престава да бъде ефективна, тъй като новите директиви от Кремъл отново са задължителни за всички източноевропейци. За да симулират желание за промяна, властите в Прага извършват известни кадрови промени непосредствено преди предвидената за 8-11 април 1987 г. визита на Горбачов в Чехословакия³. По време на официалното си посещение в страната генералният секретар на ЦК на КПСС се изказва в духа на своите политически принципи за ненамеса във вътрешните работи на останалите комунистически държави и не се обявява открито срещу ръководството на Чехословацката комунистическа партия (ЧКП), макар отлично да е информиран за неговата позиция⁴. Напразни остават надеждите на чехите и словаците, че той ще признае интервенцията през август 1968 г. за грешка, с което би делегитимирал режима на “нормализацията”. При разговорите с граждани по улиците на Прага Горбачов споменава единствено за “тежки периоди”, които заедно са преживели, но не иска да говори за “социализма с човешко лице”⁵.

Все пак нарастващата политическа толерантност на Кремъл е факт и тя се отразява и в отношението към неформалните организации в социалистическите страни. През декември 1987 г. в Москва се провежда семинар за човешките права, на който са поканени и представители на чехословацката “Харта ’77” (като журналиста Ян Урбан). В столицата на СССР пристигат и бивши комунисти, изключени от ЧКП главно след разгрома на “Пражката пролет”. Те установяват контакти със съветски представители (с някои от тях се познават от по-рано), като тези връзки постепенно се разширяват и позволяват пренасянето на нелегална чехословацка преса до Москва.

³ На Мартенския пленум на ЦК на ЧКП през 1987 г. се подчертава, че в развитието на народното стопанство се запазват екстензивните тенденции, а структурните промени се извършват много бавно. Някой трябва да понесе отговорността за изоставането, за да не се предизвика съветското недоволство. По тази причина Ладислав Адамец – първи заместник-председател на чешкото правителство, заменя в Политбюро на ЦК на ЧКП Йозеф Корчак, а ден по-късно става чешки премиер. На 25 март Федералното събрание приема оставката на председателя на Долната камара (Народна камара) Далибор Ханес и го заменя с Ян Яник. *Rychlík, J., Rozpad Československa. Československé vztahy 1989-1992. Academic Elektronik Press, Bratislava, 2002, s. 56.*

⁴ През януари 1987 г. Секретариатът на ЦК на КПСС приема специално постановление за “*преустройство на работата на съветските средства за масова информация по проблематиката на социалистическите страни*”. В документа за пръв път се поставя задачата “*по-задълбочено да се разкрива същността на протичащите процеси, пътищата за разрешаване на напълните проблеми, без да се заобикалят трудностите*”. *Баев, Й., Съветската политика в Източна Европа (1986-1989) /Нови документални свидетелства/. В: Модерният историк. Въображение, информираност, поколения. С., 1999, с. 330.*

⁵ *Pacner, K. Osudové okamžiky Československa. Themis, Praha, 1997, s. 483.*

В отговор на натиска на Кремъл за децентрализация и демократизация на управлението на партиен пленум, проведен на 17 и 18 декември 1987 г., Густав Хусак напуска поста генерален секретар на ЧКП и остава само президент на страната. Разделянето на висшия държавен от ръководния партиен пост е в духа на Горбачовата политика, но не променя ситуацията в Чехословакия. Според Иржи Динстбир изборът на Милош Якеш за лидер на ЧКП е сигнал за близкия крах на режима, тъй като никой по-способен вече не желае да приеме поста⁶.

Твърдолинейната политика на чехословашкия управляващ елит се запазва и след Декемврийския пленум. Въпреки приетите решения за осъществяване на преустройство по съветски модел, прилагането им на практика става изключително бавно и среща съпротивата на консерваторите в партийното ръководство. Новият генерален секретар осъзнава, че промените са неизбежни и се опитва да действа активно. На срещата си с Горбачов в Москва през януари 1988 г. Якеш казва, че точно след година – през януари 1989 г. или по-рано от предвидения срок, икономическата реформа ще навлезе в нов етап, ще бъде осъществен пълен преход към новата стопанска система. Предвижда се сериозно съкращаване на управленския апарат и преразглеждане на начините за снабдяване и финансиране на голяма част от предприятията. По време на разговорите лидерът на ЧКП споделя също, че ако СССР признае грешката, която е допуснал през 1968 г., ще нанесе тежък удар на партията и ще даде силни козове на опозицията. Затова моли преоценката на събитията да бъде отложена до момента, когато ЧКП успее да стабилизира своите позиции⁷.

Подобно поведение противоречи на декларираните намерения, както и на напомнянето на Горбачов, отправено на заседание на ЦК на КПСС от 18 февруари 1988 г., да не се забравя, че ръководната роля на партията не ѝ е дадена отгоре завнаги⁸.

След като долавят неохотата за извършването на действителни реформи, от Кремъл започват да оказват натиск за промяна в ориентацията на Прага. В унисон с принципа за гласност се изостря тонът на съветската преса по отношение на Чехословакия. Докато

⁶ *Dienstbier, J.* Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989-1999. Lidové noviny, Praha, 1999, s. 12. Роденият през 1922 г. М. Якеш има минало на “опитен деец на нормализацията”, който в периода 1968-1977 г. ръководи Централната контролна и ревизионна комисия към ЦК на партията – решаваща инстанция по въпросите за изключването на партийни членове, а в началото на 80-те години оглавява икономическия отдел към ЦК.

⁷ *Горбачев, М.* Жизнь и реформы, Кн. 2, Москва, АО Издательство “Новости”, 1995, с. 358.

⁸ *Pacner, K.*, Op. cit., p. 492.

властите в централноевропейската държава използват сила срещу мирните демонстрации по повод 20-годишнината от разгрома на Пражката пролет, през август 1988 г. седмичникът “Московские новости” публикува разговор със съветски журналисти, работили в Прага през 1968 г. В своите разкази те не скриват симпатиите си към “Пражката пролет” и осъждат интервенцията на войските на Варшавския договор⁹.

Разочаровани от инертността на своите чехословашки колеги, съветските политици започват открито да ги критикуват. По време на публична лекция в столицата, състояла се на 15 октомври, Ал. Яковлев директно посочва, че нарастват противоречията между режима и обществото и подчертава, че от началото на “перестройката” в СССР няма нито един политически затворник¹⁰.

Новото отношение към сателитите е декларирано ясно от М. Горбачов на заседание на Политбюро на ЦК на КПСС от 21 януари 1989 г., когато той заявява, че *“всяка страна трябва да има и има свое собствено лице... Пътищата на нашето развитие ще бъдат много различни... Ние се нуждаем от механизъм, който да осигури нашето взаимно разбиране и взаимодействие... Понеже не можем да им дадем повече, отколкото им даваме сега,... ще прекъснем старата практика да ги държим към нас само поради енергийните ресурси”*¹¹.

Съветското ръководство преценява, че в Чехословакия е налице комбинация от силно обществено недоволство и неоправдано тежки мерки срещу последните демонстрации, към които трябва да се добавят резултатите от непопулярни икономически реформи (липса на субсидии в много неизгодни предприятия и т.н.)¹². Очаква се в политическия живот на страната да нарасне влиянието на една нова политическа сила – клуба на привърженици на перестройката, начело с известни лидери на “Пражката пролет” като Честмир Цисарж¹³ и

⁹ Пак там, с. 495.

¹⁰ Пак там, 495-496.

¹¹ Anatoly Chernyaev's Notes from the Politburo Session. In: http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034D32C-96B6-175C99BF58BBC536B19A&sort=Collection&item=End%20of%20the%20Cold%20War

¹² Memorandum to Alexander Yakovlev from the Bogomolov Commission (Marina Sylvanskaya) describing the changes in individual Eastern European countries and their impact on the Soviet Union. In: http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034D35B-96B6-175C9FA16A8332424C79&sort=Collection&item=End%20of%20the%20Cold%20War

¹³ Честмир Цисарж (р. 1920 г.) е чехословашки и чешки политик, член на ЧКП в периода 1945-1970 г. През 50-те и 60-те години заема редица политически и партийни постове – през 1965-1966 г. е министър на образованието и културата; в периода 1966-

Олдржих Черник¹⁴, които се придържат към социалистически позиции. Според преценката на Москва може да се очаква приток на голям брой последователи към тези групи, вероятно до 500-750 хиляди души. В конкуренция с този политически противник ръководството на ЧКП има минимални шансове за победа. Въпреки това борбата срещу политици и идеи от 1968 г. ще бъде остра и ще доведе до бърза и рязка ескалация на кризата.

Като все по-критично е оценено развитието на Чехословакия и на страниците на съветския печат. На 18 февруари 1989 г. в ежедневника “Съветска Русия” е публикувана статия, зашеметила чехословашките консерватори. *“Днес в ЧКП смятат, че работата с опозицията и нелегалните организации не може да бъде дело само на органите на Държавна сигурност”,* пише съветският журналист. *“Партията започва да организира диалог с творческите сили, търси свои пътища към съвместна работа с неформалните и, разбира се, се стреми като нас критично да преоцени миналите опити... Според ръководителите на Института за прогнози в голяма част от обществото се е породил скептицизъм към историческите послания на социализма. Но има и причини за това. През 1948 г. Чехословакия е сред десетте най-развити в промишлено отношение страни в света. Днес е на четиридесето място. Това се случва при социализма и затова естествено възниква въпросът: А какво е предимството на това управление?”*¹⁵

1968 г. е посланик в Румъния; от март до септември 1968 г. е секретар на ЦК на ЧКП, а от 1968 до края на ноември 1969 г. е председател на Чешкия национален съвет. Споделя идеите на “Пражката пролет”, поради което след “нормализацията” е отстранен от всички заемани постове и живее в изолация. Не подписва “Харта `77” и едва в края на 80-те години активизира политическата си дейност. Като член на движението на комунистите реформатори Клуб за демократичен социализъм “Възраждане” (Obroda) публикува статии в самиздат. След “нежната революция” известно време работи в Страсбург, където открива чехословашката мисия към Съвета на Европа, но е отстранен по закона за лустрацията (тъй като през 50-те години е секретар на областния комитет на ЧКП в Пилзан), което слага край на политическата му дейност. Два пъти е предлаган за президент на Чехословакия – през март 1968 г., когато за държавен глава е избран ген. Лудвиг Свобода, и в края на 1989 г., когато сам се отказва в полза на Вацлав Хавел.

¹⁴ Олдржих Черник (1921-1994 г.) е чехословашки политик, един от дейците на Пражката пролет”. През 50-те години е секретар на областния комитет на ЧКП в родната Острава; през 1958 г. става член на ЦК на ЧКП; от 1960 г. последователно става министър на горивата и енергетиката, вицепремиер, председател на Държавната планова комисия; а от април 1968 до 1970 г. е министър-председател. След “нормализацията” е отстранен от заеманите постове и е изключен от партията.

¹⁵ Pacner, K., Op. cit., p. 502.

През февруари 1989 г. премиерът Ладислав Адамец посещава Москва, където се среща с Горбачов. Два месеца по-късно, при визитата на партийния лидер Милош Якеш, съветският ръководител му обръща внимание, че *“при перестройката очевидно най-сложно е преодоляването на инертността, на досегашния начин на мислене и на навиците, които произлизат от периода на стагнацията...”*. Горбачов подчертава, че *“промените са жизнено необходими и то във всички области на обществената дейност”*¹⁶. Ясно личи целта на съветския лидер – да активизира чехословашките управляващи към осъществяването на конкретни реформи в духа на “перестройката”. Показателно е също, че между двамата държавници има много разногласия, макар според комюникето преговорите да са протекли *“в сърдечната атмосфера на взаимното разбирателство”*. Свиделство за тези разногласия са критиките към хардлайнерите в Прага, намерили място в Меморандума на съветското Министерство на външните работи от 24 февруари 1989 г. В него се посочва, че *“чехословашкият политически елит остава привърженик на командно-административната система”*, поради което изпитва трудности при решаването на социално-икономически, политически и идеологически проблеми, водещи до нарастване на недоволството от неговата политика. В документа директно се заявява, че *“чехословашките управляващи (наред с тези на Румъния и ГДР) се опитват да блокират разпространението на идеите на перестройката”*¹⁷.

Според преценката на последния шеф на разузнаването на КГБ Леонид Шебаршин чехословашките ръководители са *“възпитани единствено в приятелство към СССР, изобщо не били подготвени за това сами да стоят на краката си”*¹⁸.

Свикнали да съгласуват всяко свое действие с Кремъл, “нормализаторите” в Прага продължават да се надяват, че “съветските другари” ще им помогнат да извършат промяната и да се справят с нарастващото обществено недоволство. През май 1989 г. премиерът Ладислав Адамец изпраща своя говорител Мирослав Павел в Москва, но той не успява да осигури желаната подкрепа. М. Горбачов е категоричен, че всяка страна сама ще реши по какъв начин ще се извършат промените. *“Това е нейна вътрешна работа”*, заявява той в

¹⁶ Цит. по: Pacner, K., Op. cit., p. 503.

¹⁷ The Political Processes in the European Socialist Countries and the Proposals for Our Practical Steps Considering the Situation Which Has Arisen in Them. In: http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034D3A9-96B6-175C-9BEA88AE507B2A8B&sort=Collection&item=End%20of%20the%20Cold%20War

¹⁸ Цит. по: Pacner, K., Op. cit., p. 503.

разговор с германския канцлер Х. Кол на 12 юни. Тази позиция е потвърдена и от разговорите между Едуард Шеварднадзе и Джеймс Бейкър в Москва през юли, а на заседание на Съвета на Европа в Страсбург съветският лидер предлага (и по-късно го осъществява) да бъдат съкратени всички войски на територията на други страни. Значителното намаляване на съветското военно писъствие в региона е друго доказателство, че страната няма намерение да се намесва в хода на събитията в Източна Европа.

Именно чрез своята ненамеса СССР повлиява върху осъществяването на промените в Чехословакия. Ръководството на КПСС се дистанцира от отказващите да започнат реформи управляващи в Прага. То избягва разговори с тях на четири очи, както и преки телефонни разговори, признава в мемоарите си генералният секретар на ЧКП М. Якеш. Дори по време на лятната си почивка в Крим Горбачов не се среща с него и с Адамец, които са там по същото време.¹⁹

За сметка на това се наблюдава променено отношение към дисидентите. Съветската академия на науките кани в Москва Иржи Ханзелка – мълчалият 20 години писател и пътешественик²⁰. Той се среща с политици, политолози и общественици, а пред средствата за информация открито говори за ситуацията в Чехословакия. Именно разговорите с него поставят началото на атаките на съветския правителствен ежедневник “Известия” срещу консерваторите в Прага.

¹⁹ По време на срещата на Политическия консултативен комитет на Варшавския договор в Букурещ през юли 1989 г. Горбачов не намира време за личен разговор с Якеш. В края на юли – началото на август Якеш и Адамец са на почивка на Кримския полуостров. По същото време ваканцията си там прекарва и лидерът на КПСС. Въпреки че са настанени в съседни вили, двамата партийни ръководители не се срещат. В края на лятото Якеш установява, че когато се обажда по телефона до Кремъл, Горбачов и другите членове на политбюро нямат време за него. Според генералния секретар на ЧКП СССР все по-ясно показва своето притеснение, че недостатъчната воля за реформи и конфликтът с опозицията ще навредят на “перестройката” в Съветския съюз. По-подробно вж.: *Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, Praha, 1996.*

²⁰ Иржи Ханзелка (1920-2003) завършва висше търговско училище през 1946 г. В периода 1947-1950 г. предприема пътешествие до Африка и Южна Америка, като впечатленията си описва в палубен дневник. От това пътешествие по радиото са излъчени повече от 700 репортажа. Второто си пътешествие – в Азия и Океания, предприема от 1959 до 1964 г. Заедно със своя спътник Мирослав Зикмунд пишат редица книги и статии, автори са на кратки филми и филмови репортажи за посетенията от тях места. През 1963 г. става член на ЧКП, а през 1968 г. е сред привържениците на “Пражката пролет”. Той е един от символите на протестите в подкрепа на реформите, поради което през 1969 г. му е забранено да публикува и да участва в обществения живот. Дълго време (до 1983 г.) дори не получава официална работа. През 1977 г. подписва “Харта ‘77”. През 1995 г. двамата с М. Зикмунд даряват богатия си архив за откриването на музейна сбирка.

Охладнелите отношения между властите в Москва и Прага обаче не водят до съществени промени в статуквото и не оказват сериозно влияние върху хода на събитията по време на “нежната революция”, въпреки че битуват различни становища, включително и за нова Ялта. Те са породени най-вече от бързата и сравнително лесна смяна на системата. Разследванията на парламентарната комисия обаче са категорични, че не са намерени доказателства за каквито и да било тайни действия на съветското ръководство. То се придържа към официално заявената си позиция и не иска да се допуснат кръвопролития в Прага, поради което въпросът за възможността за намеса на съветските военни части става безпредметен. Според същата комисия КГБ се информира за демонстрацията на 17 ноември 1989 г. (поставила началото на “нежната революция”) от свои хора²¹.

Въпреки ограниченото си влияние непосредствено върху събитията от есента на 1989 г.²², ролята на съветския фактор може да се търси в поведението на чехословашкия комунистически елит. Лишен от единствената си опора, той не е способен да взема адекватни решения и безусловно губи властта. Поредният удар за него е, че на 1 декември, ден преди срещата между Горбачов и Буш в Малта, в разгара на преговорите около “кръглата маса” в Прага, ръководството на ЦК на КПСС осъжда инвазията от август 1968 г. На 10 декември, когато Густав Хусак назначава некомунистическото правителство на Мариан Чалфа и подава оставка, от Москва пристигат двама висши чиновници, чиято задача е да се срещнат с представители на Гражданския форум. При обсъждането на политическата ситуация дисидентите уверяват съветските представители, че отхвърлят кървавата революция като средство за сваляне на “нормализаторския” режим и че няма да преследват комунистите.

Макар че сменят системата от съветски тип, новите чехословашки управляващи не могат да игнорират фактора СССР. Още повече, че в страната се намират 73 500 съветски военни. Неслучайно и първата задгранична визита на премиера М. Чалфа и на външния министър И. Динстбир е в Москва с искането да се промени статутът на

²¹ *Бартушка, В.*, Советское влияние на смену режима в Чехословакии в 1989 г. В: *Международный исторический журнал. Революции 1989 года в странах Центральной (Восточной) Европы: взгляд через десятилетие.* В: <http://www.history.machaon.ru>.

²² В спомените си членът на Политбюро на ЦК на КПСС по времето на Горбачов и един от моторите на перестройката Александър Яковлев пише: “Що се отнася до характера и значението на освободителния процес в страните от Източна Европа от гледна точка на края на студената война, трябва да признаем явното недооценяване на този процес от страна на съветската външна политика. Той се развиваше някак извън интересите на нашата страна. Западът в случая се оказва много по-чевърст”. *Яковлев, Ал., Здрач, С.*, 2005, с. 657.

окупационните войски²³. Този въпрос е обсъждан и по-рано от съветското ръководство и то отстъпва. Актът е показателен, че СССР не създава пречки на Чехословакия при демонтажа на старата провалила се система и на 26 февруари 1990 г. ръководителите на двете дипломации Едуард Шеварднадзе и Иржи Динстбир подписват споразумение за изтеглянето на съветските войски до края на юни 1991, като основният контингент трябва да напусне територията на страната до 31 май 1990 г.

Бързо променящата се ситуация в Източна Европа поставя въпроса за смисъла от съществуването на Варшавския договор. Съветските ръководители са наясно с положението в региона и вече са коментирали необходимостта от промени във военния механизъм на пакта, чието ръководство представлява един съветски военен щаб, а присъствието на представители на останалите държави членки е чисто формално.²⁴

В Москва обаче не са готови за разпускането на Организацията на Варшавския договор (ОВД), тъй като за тях *“източноевропейските държави и особено ГДР, Полша и Чехословакия продължават да играят ролята на стратегически чадър за центъра на социализма”*²⁵. Според наскоро оповестени документи подобна е и позицията на Великобритания. В разговор с М. Горбачов, проведен през септември 1989 г., противно на съществуващите представи, премиерът М. Тачър казва, че ликвидирането на Варшавския договор не е в интерес на Запада, защото може да се дестабилизира положението в Източна Европа.²⁶

След свалянето на “нормализаторския” режим чехословашката дипломация, подобно на унгарската, настоява за разпускането на военните структури на пакта и за трансформация на неговите политически структури. Предложението е направено на заседание на Политическия консултативен комитет на алианса, състояло се в Москва в началото на юни 1990 г.²⁷ Въпреки първоначалното несъгласие СССР променя позицията си и през есента на 1990 г. е постигнато споразумение за разрушаване на военните структури на Варшавския

²³ Dienstbier, J., Op. cit., 41-45.

²⁴ Memorandum from the International Department of the Central Committee of the CPSU to Alexander Yakovlev (01. 02. 1989). In: http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034D36B-96B6-175C97FEB06B1442472F&sort=Collection&item=End%20of%20the%20Cold%20War

²⁵ Пак там.

²⁶ Thatcher told Gorbachev Britain did not want German reunification. In: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article6829735.ece>

²⁷ Dejmek, J., Československo, jeho soused a velmoci ve XX století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky, Praha, 2002, s. 132.

договор, а дейността на военната организация е прекратена съгласно договореностите, постигнати на заседание на алианса в края на февруари 1991 г. в Будапеща²⁸. Напразен се оказва стремежът на руската дипломация, водена от А. Безсмертних, към недопускане на ликвидирането на пакта. Неговата “история” приключва на 1 юли 1991 г. в Прага с подписването на Протокола за прекратяване на дейността на Договора за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ. По същото време престава да съществува и СИВ.

Коренно променената ситуация в Източна Европа, както и сериозните вътрешнополитически проблеми, довели до разпадането на СССР, обуславят и отслабването на влиянието на Москва върху прехода в Чехословакия въпреки подписания от президентите Вацлав Хавел и Борис Елцин на 1 април 1992 г. договор за приятелство и сътрудничество. Прекъсването на връзките, създадени по линия на СИВ, засягат икономическите интереси както на Чехословакия, така и на Русия. Пасивността на Москва, заедно с политическия фактор – смяната на режима, предопределя едностранчивата западноевропейска ориентация на Прага. Водени от желанието за еманципация и от стремежа да бъдат идентифицирани като част от Европа, чехословашките политици, подобно на останалите си колеги в региона, си поставят като приоритет влизането в НАТО, което би допринесло за по-лесното им приемане в Европейския съюз.

Проблемът за разширяването на алианса на изток съвсем логично предизвиква реакцията на Кремъл, още повече, че през 1990 г. западните лидери убеждават Горбачов, че не искат разширяването на НАТО. Според спомените на Евгени Примаков, който по това време ръководи Службата за външно разузнаване, официалната позиция на Русия през 1993 г. е за активна политика по въпроса, която има за цел страната да получи възможност реално да влияе върху процесите, свързани със стремежа към разширяване на Североатлантическия пакт. Руската дипломация решава да не се отстъпва от негативната позиция относно разширяването на НАТО и същевременно да се водят преговори с цел да се сведат до минимум последиците, които в най-голяма степен заплашват сигурността на страната и не отговарят на нейните интереси²⁹.

Паралелно със сондажите за приемането на Чехословакия в пакта текат и преговорите за разделянето на федерацията, при което Москва не играе роля. Резултат главно на вътрешни договаряния между Прага и

²⁸ Съображението за пълната ликвидация на Варшавския договор се ускорява от интервенцията на съветските части в Прибалтика през януари 1990 г.

²⁹ *Примаков, Е.,* Години в голямата политика, С., 2000, с. 214-215.

Братислава, то става факт на 1 януари 1993 г. и бележи края на 75-годишната история на Чехословакия.

При прехода на Чехословакия към парламентарна демокрация и пазарна икономика съветският фактор има основна заслуга за самата смяна на системата, правейки я възможна. Последователната политика на Кремъл по отношение на хардлайнерите в Прага до голяма степен осигурява бързия демонтаж на стария режим и създава условия за сравнително безболезнения чехословашки преход. След като е сложен край на “нормализацията”, съвсем естествено политиците в Прага решават да скъсат с миналото и да се обвържат със Запада. Изправен пред собствените си вътрешнополитически проблеми, СССР (след 1991 г. Русия) не може да влияе съществено върху прехода на Чехословакия, а се опитва да отстоява своите интереси в променената геополитическа ситуация на Стария континент.